



Universiteit
Leiden
The Netherlands

Tussen twee dynastieën: Margaretha van Bourgondië, gravin van Henegouwen, Holland en Zeeland

Brandsma, M.

Citation

Brandsma, M. (2020, December 15). *Tussen twee dynastieën: Margaretha van Bourgondië, gravin van Henegouwen, Holland en Zeeland*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/138644>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/138644>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page



Universiteit Leiden



The handle <http://hdl.handle.net/1887/138644> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Brandsma, M.

Title: Tussen twee dynastieën: Margaretha van Bourgondië, gravin van Henegouwen, Holland en Zeeland

Issue date: 2020-12-15

6. Laatste jaren

In 1433 droeg Jacoba de macht over Henegouwen, Holland en Zeeland definitief over aan haar Bourgondische neef. Daarna was er geen grond meer voor een openlijke strijd tussen beide dynastieën, en ook de rivaliteit tussen Hoeken en Kabeljauwen verdween, zij het tijdelijk, naar de achtergrond. Dit hoofdstuk stelt aan de orde of ook voor Margaretha de strijd gestreden was, en waardoor haar handelen in haar laatste jaren werd bepaald.

6.1 De Bourgondische machtsovername (1433)

In het voorjaar van 1434 trouwde Jacoba met de Zeeuwse, kabeljauwsgezinde edelman Frank van Borssele, heer van Sint-Maartensdijk. Staatkundig had het huwelijk geen gevolgen meer, aangezien zij de macht over haar graafschappen een jaar ervoor had overgedragen aan Filips de Goede. Dit vierde huwelijk, en de omstandigheden die leidden tot de definitieve machtsoverdracht, hebben altijd sterk tot de verbeelding gesproken en zowel in de Hollandse geschiedschrijving als (tot voor kort) in het collectief geheugen mythische proporties aangenomen. Recente publicaties van Antheun Janse en Robert Stein geven een nuchterder visie op de gebeurtenissen.¹ Ik beperk me hier tot Margaretha's rol in het geheel.

Filips de Goede had aanvankelijk een dusdanig vertrouwen in de gebroeders Borssele dat hij Holland en Zeeland in 1430 aan hen verpachtte. Maar twee jaar later liet hij Frank arresteren en als gevangene naar Vlaanderen overbrengen. Dit gebeurde niet vanwege een geheim huwelijk met Jacoba, zoals vaak is verondersteld, maar door Janse overtuigend weerlegd. Volgens Stein ging het mogelijk om een verdenking van samenzwering, waarbij Elizabeth van Görlitz en wellicht ook Jacoba en Margaretha betrokken waren. Onder leiding van Frank van Borssele zou een opstand tegen Filips de Goede zijn beraamd.² Margaretha's goede verstandhouding met de Borsseles blijkt, naast de eerder genoemde verkoop van Sommeldijk, en gezamenlijke bezegeling van oorkonden in 1430, vooral uit het feit dat tijdens hun gouverneurschap haar jaarrente uit Holland, ondanks financiële tekorten, volledig werd betaald. De Borsseles zagen hier persoonlijk op toe.³ Met de arrestatie van Frank van Borssele kwam hieraan een abrupt einde. Ook Jacoba en Elizabeth van Görlitz kwamen erdoor in financiële problemen.⁴ Of er daadwerkelijk sprake was van een samenzwering kan niet worden bewezen.⁵ Duidelijk is wel dat de Borsseles Filips financieel hadden benadeeld. Volgens Janse was dit voor de hertog de belangrijkste reden om het heft in Holland en Zeeland weer in eigen hand te nemen.⁶ In het kader van dit proefschrift is het vooral relevant om te constateren dat Filips de Goede in deze periode te maken had met drie vorstelijke weduwen, die zijn ambities in Brabant, Henegouwen, Holland, Zeeland en Luxemburg in de weg zaten, en die alle drie door Frank van Borssele financieel werden bijgestaan. Ook wanneer er geen sprake was van een daadwerkelijk complot kan dit voldoende aanleiding zijn geweest om hem te arresteren.

¹ Janse, *Jacoba*, 288-311; Stein, *Affaire*.

² Janse, *Jacoba*, 324-28; Stein, *Affaire*, 15-23. Elizabeth van Görlitz was weduwe van Antoon van Brabant en Jan van Beieren en hertogin van Luxemburg.

³ Zie paragraaf 8.1. Dit is des te opmerkelijker omdat er in dezelfde periode grote problemen waren met de betaling van Jacoba's jaargeld (Janse, *Jacoba*, 303-05).

⁴ Stein, *Affaire*, 22-23.

⁵ Het idee van een anti-Bourgondische samenzwering is door velen geopperd, meestal in verband met een clandestien huwelijk van Jacoba en Frank, dat vóór 1433 zou hebben plaatsgevonden. Zie voor een overzicht van de literatuur hierover: Bousmar, *Comtés*, 428, nt. 137.

⁶ Janse, *Jacoba*, 302-08.

Gezien haar goede relatie met de Borsselles lijkt het aannemelijk dat Margaretha met Jacoba's laatste huwelijk heeft ingestemd. Het al eerder genoemde Antwerpse handschrift vermeldt echter dat zij aanvankelijk '*moult esbahie*', zeer verbaasd was. Frank was hierover verontrust, en kon pas vrede hebben met de situatie nadat Jacoba hem tijdens een verblijf van haar moeder op slot Teilingen als haar nieuwe echtgenoot aan haar had voorgesteld.⁷ Deze voorstelling van de gang van zaken is niet onaannemelijk. Weliswaar is onbekend of, laat staan wanneer, Margaretha Holland bezocht in de jaren 1430-35. Zij verbleef in deze periode voornamelijk in Henegouwen, maar een bezoek aan Holland valt niet uit te sluiten. Anderzijds is er geen enkel aanknopingspunt om te veronderstellen dat zij bij de huwelijksplechtigheid aanwezig was, of betrokken bij de daaraan voorafgaande besprekingen. Haar naam ontbreekt zelfs op de huwelijksvoorwaarden.⁸ Het zou stroken met Margaretha's hoge mate van statusbewustzijn wanneer zij zich aan de openbare aspecten van de huwelijksplechtigheid heeft onttrokken, gezien de relatief lage komaf van echtgenoot nummer vier. Het Antwerpse manuscript benadrukt deze, door Frank aan te duiden als Jacoba's '*subject et vassal*'. Een Zeeuwse edelman, hoe vermogend ook, kon niet tippen aan een kandidaat van vorstelijke komaf. Maar Margaretha was ook realistisch ingesteld. Het is daarom goed mogelijk dat zij achteraf, nadat de publieke kant van het huwelijk was afgewikkeld, alsnog haar ouderlijke goedkeuring heeft gegeven, zij het wellicht niet van harte. Een dergelijke manier van opereren was kenmerkend voor haar.

In hoeverre Margaretha betrokken was bij Jacoba's besluit om af te treden is eveneens onbekend, maar haar invloed op de akte waarmee Jacoba haar landen aan Filips overdroeg is duidelijk. De hertog zegde namelijk toe dat hij de schulden zou vereffenen van een aantal tolleren en diensten '*in also vele als aangaet onser liever ende gemynder moeyen, vrouwe Margrieten van Bourgoignen*'. Dit heeft betrekking op inkomstenbronnen waaruit Margaretha's Hollandse jaarrente betaald moest worden. De hertog lijkt hiermee toe te zeggen achterstallige betalingen te zullen vereffenen. Ook is in de overeenkomst opgenomen dat Jacoba, wanneer haar moeder vóór haar zou komen te overlijden, de Hollandse domeinen die tot haar douarie behoorden, met uitzondering van Schoonhoven, van Filips in leen zou krijgen. Haar moeders kleinoden, juwelen en andere roerende goederen zouden in dat geval eveneens aan haar toekomen, al moest zij ook haar schulden betalen. Ook in dit geval heeft de gravin-weduwe, toen de machtsoverdracht onontkoombaar was, zowel haar eigen belangen als die van haar dochter dus nog enigszins weten te behartigen.⁹

Ruim een jaar na de Bourgondische machtsovername sloten Margaretha en Filips een overeenkomst in Mons. Hierin deed de gravin-weduwe afstand van al haar rechten op de opvolging in Brabant en Limburg en droeg deze over aan Filips, die zij voortaan als 'echte hertog' (*vray duc*) van deze landen zou erkennen. Hetzelfde gold voor opvolgingsrechten in het graafschap Ferrette in de Elzas, waarop Margaretha aanspraak maakte via haar zuster Katherina van Bourgondië, weduwe van hertog Leopold IV van Oostenrijk. Ook zag zij af van een aantal mooie meubelstukken uit de erfenis van dezelfde zuster.¹⁰ Het bedrag van

⁷ Dirk Schoenaers, publicatie in voorbereiding.

⁸ Van Mieris, *Charterboek IV*, 1032.

⁹ Bos-Rops, *Geld*, 163; Bos-Rops e.a., *Holland bestuurd*, nr. 71, punt 7, 9; Prevenier en Smit, *Dagvaarten Holland I*, 2, 795, nr. 1349. Het punt van de schulden was potentieel nadelig voor Jacoba, maar ik heb geen concrete aanwijzingen gevonden voor een significante schuldenlast bij Margaretha (zie hoofdstuk 9).

¹⁰ Katherina, Margaretha's jongste zuster, overleed kinderloos in 1426. In haar testament uit dat jaar wordt Margaretha niet als erfgenaam aangeduid, maar is Filips de Goede '*heritier universal*'. Mogelijk kwam

50.000 frank dat Filips de Stoute in zijn testament aan Margaretha had toegezegd, ter compensatie van de niet betaalde bruidsschat, kwam eveneens te vervallen. Margaretha beloofde Filips over al deze zaken niet meer lastig te zullen vallen, ‘evenmin als over alle andere kwesties, twistpunten of eisen die zij tegen hem heeft of zou kunnen hebben.’ In ruil hiervoor deed Filips een aantal financiële toezeggingen aan zijn tante.¹¹ Voor de samenstelling of het beheer van Margaretha’s douarie had de overeenkomst geen gevolgen. Zij behield al haar landen, heerlijkheden en overige bezittingen en Filips beloofde opnieuw om al zijn raadsheren, financiële mensen, ambtenaren en overige onderdanen op te dragen haar niet te hinderen in het beheer ervan.

Stein heeft gesuggereerd dat Margaretha hiermee zwichtte voor de financiële druk van haar neef, maar dat kan niet het enige zijn geweest. Weliswaar was de Hollandse jaarrente in deze periode geblokkeerd, maar de Henegouwse werd vanaf januari 1433 weer betaald, zij het met enige achterstand, en Margaretha’s Henegouwse inkomsten als geheel, zoals vastgelegd door haar generaal ontvanger, vertoonden in de jaren 1427 tot en met 1433 een stijgende lijn. Van de Hollandse douarie zijn uit deze periode geen rekeningen bewaard gebleven, maar ik heb ook geen aanwijzingen gevonden dat deze was ingenomen, afgezien van Schoonhoven.¹² Waarschijnlijk wilde Margaretha op zestigjarige leeftijd eenvoudigweg een einde maken aan het slepende conflict met haar neef. Tot dan toe had zij de Brabantse opvolging en de andere aanspraken die zij kon doen gelden vermoedelijk gebruikt om druk op hem uit te oefenen, maar nu haar dochter de macht volledig en definitief had overgedragen was daar weinig aanleiding meer toe. Ook Filips ging er vanuit dat de strijd was gestreden, zelfs Schoonhoven kwam in deze periode opnieuw in Margaretha’s bezit. Door Jacoba’s huwelijk met Frank van Borssele, waarvoor de Bourgondische hertog toestemming had gegeven, was voldaan aan de voorwaarden voor teruggave.¹³

In de jaren die volgden onderhield Margaretha een werkbare relatie met Filips. Haar rechten werden weer volledig erkend, al moest zij wel in de pas blijven lopen. Enkele maanden na de overeenkomst met Margaretha deed de hertog een algemene ordonnantie voor Henegouwen uitgaan, die ook gold voor haar domeinen. Eén van de bepalingen was dat de kastelein van Ath niet meer dan tien dienaren mocht aanstellen. De akte vermeldt dat Margaretha hiermee had ingestemd, al zal zij vermoedelijk niet veel keuze hebben gehad.¹⁴ Margaretha en Filips steunden eensgezind de wederopbouw van Ath, nadat daar in 1435 een ernstige brand had gewoed.¹⁵

Margaretha in een eerder testament wel voor, Katherina herriep namelijk eerdere wilsbeschikkingen (Stouff, *Cathérine, Deuxième partie*, 181-82, 188). Zie ook Armstrong, *Politique matrimoniale*, 310-13.

¹¹ ‘et pareillement de toutes autres questions, querelles et demandes qu’elle a ou pourroit avoir a l’encontre de mondit seigneur’ (Devillers, *Cartulaire V*, 275-283). Zie over de financiële aspecten paragraaf 8.2.

¹² Stein, *Affaire*, 23; Brandsma, *Princely widows*, 114. Inkomsten uit Henegouwen: zie Figuur 8.2.

¹³ Wanneer de teruggave precies plaatsvond is onduidelijk. In leenakten refereert Margaretha vanaf 1436 weer aan ‘onse borch tot Schoonhoven’. De schout van Schoonhoven was tenminste vanaf 1438 bij haar in dienst (N.A., Gr rek 3303, f43). In 1440 betaalde zij het loon van de kastelein. Dit was nog steeds Hugo van Lannoy (N.A., AGH 59, f 49v, 69v, 75r; Gr rek 3303, f 43, 67v). In hetzelfde jaar gaf Margaretha de stad toestemming om tresoriers te kiezen (Van Gent, *Pertijelike Saken*, 490-91).

¹⁴ Cauchies, *Ordonnances*, 134-39.

¹⁵ Vinchant, *Annales IV*, 134; Fourdin, *Ath*, 23; Dugnoille, *Incendie*, 273; Devillers, *Cartulaire V*, 322-26, *Cartulaire III*, 839-40.

6.2 De dood van Jacoba (1436)

Zoals gezegd zal Margaretha niet blij zijn geweest met de achteruitgang in status die Jacoba's huwelijk met Frank van Borssele met zich meebracht. Na de kroonprins van Frankrijk, de hertog van Brabant en een Engelse koningszoon was tenslotte een welgestelde Zeeuwse edelman het hoogst haalbare gebleken. Maar haar dochter had na vele woelige jaren in elk geval stabiliteit, materiële welstand en, wie weet, ook de liefde gevonden. Het geluk was echter van korte duur. In de zomer van 1436 werd Jacoba ernstig ziek. Op haar moeders slot in Teilingen werd ze door doktoren uit Amsterdam en Leiden bezocht. Margaretha bevond zich in Henegouwen, waar ze van haar dochters situatie op de hoogte moet zijn gesteld. Deze was zo ernstig dat ze begin oktober zelf naar Teilingen kwam. Ze was bij haar dochter toen Jacoba op 8 oktober haar testament liet opstellen en in de daaropvolgende nacht stierf, vermoedelijk aan tuberculose.¹⁶

De strijdbijl was nu definitief begraven. Margaretha deed direct de volgende dag afstand van eventuele opvolgingsrechten.¹⁷ Samen met Frank van Borssele en een aantal Hollandse edelen trad ze op als executeur testamentair van haar dochter. Hoewel Jacoba in haar testament te kennen had gegeven dat zij in Sint-Maartensdijk begraven wilde worden, werd gekozen voor de hofkapel in Den Haag. Financiële en praktische overwegingen speelden hierbij wellicht een rol, maar voor Margaretha zal vooral zwaar hebben gewogen dat zij haar dochter op stand wilde begraven, bij haar grootouders Albrecht van Beieren en Margaretha van Brieg, op de plek waar ook Jacoba's vader begraven had willen worden. Margaretha vertrok kort na de begrafenis weer naar Le Quesnoy, waar zij eind oktober werd gecondoleerd door een delegatie van dames en heren van het kapittel van de Heilige Waltrudekerk en van het stadsbestuur van Mons.¹⁸

6.3 Illustere laatste bezoekers (1440-41)

In haar laatste levensjaren verbleef Margaretha van Bourgondië vrijwel voortdurend in Henegouwen. Ze machtigde de gouverneur van haar Hollandse douarie, Gerrit van Poelgeest, om namens haar in Holland leenakten en andere oorkonden te doen uitgaan. Jaarlijks werd hij naar Henegouwen ontboden om financiële verantwoording af te leggen.¹⁹ Margaretha bezocht Holland nog tenminste één keer. In januari 1440 was zij aanwezig bij een bijeenkomst in Noordwijk in verband met de afwikkeling van het testament van haar dochter. Ze verbleef op slot Teilingen.²⁰

¹⁶ Janse, *Jacoba*, 321-31. Verblijfplaatsen Margaretha: Devillers, *Cartulaire VI*, 112; N.A., AGH 59, f 47v, 49v.

¹⁷ Devillers, *Cartulaire V*, 360. In het huwelijkscontract van 1385 hadden Albrecht van Beieren en Margaretha van Brieg de opvolging in graafschappen Henegouwen, Holland en Zeeland toegezegd aan Willem en zijn legitieme opvolgers of erfgenamen (*hoirs legitimes*), waarbij Margaretha niet expliciet was uitgesloten (Bos-Rops e.a., *Holland Bestuurd*, p. 147, nr. 1). Het is twijfelachtig of zij als legitieme opvolger kon worden beschouwd en of eventuele opvolgingsrechten in 1436 nog relevant waren, maar kennelijk wilde men de mogelijkheid dat zij hierop aanspraak zou doen volledig uitsluiten.

¹⁸ Janse, *Jacoba*, 331-33; Devillers, *Cartulaire V*, 362-363; *Part Cur II*, 346; *Rek. test.*, 166-67, 214.

¹⁹ '... omboden wert in Henegouwen bij des rentemeesters rekeninge mede te comen' (N.A., Gr rek 3303, f 60). De machtiging wordt vermeld in diverse latere oorkonden (N.A., AGH 59), bijvoorbeeld f 55r: 'Dit is gesciet bij onsen getruwen gouverneur van onsen duytschen duwarien here Gherijt van Poelgeest die wij des mit onsen brieven bevolen ende gemachticht hebben'. Het is niet duidelijk of dit een algemene machtiging betrof, of één per individuele kwestie. Gerrit van Poelgeest werd op 22 juli 1430 door Margaretha tot gouverneur van de Hollandse douarie benoemd. Vis citeert uit een gelijktijdige kopie van de benoemingsakte, die destijds in bezit van Mr. A.J. Sormani was. Deze heb ik helaas niet kunnen traceren (Vis, *Gerrit van Poelgeest*, 81-82).

²⁰ *Rek. test*, 260 (Noordwijk); N.A., Gr rek 3303, f 67 (Teilingen).

Hoewel Margaretha gedesillusioneerend moet zijn geweest na de dood van haar dochter leidde ze geen teruggetrokken bestaan. Ze organiseerde nog regelmatig jachtpartijen, waaraan ze ook zelf deelnam, zij het vermoedelijk niet meer in actieve zin.²¹ Ook was ze aanwezig bij het jaarlijkse afhoren van de rekeningen van haar Henegouwse douarie, de '*grans comptes*'. Naast de lokale ambtenaren, die verantwoording aflegden over hun rekeningen, was hierbij steeds een tiental personen aanwezig, onder wie een aantal raadsheren, Margaretha's generaal ontvanger en haar secretaris. Eind november 1440 vond nog een dergelijke bijeenkomst plaats in Le Quesnoy.²²

Ook was ze in haar zevenenzestigste levensjaar nog steeds betrokken bij de politieke actualiteit, zij het meer zijdelings, en vermoedelijk vooral vanwege haar douarie en de inkomsten die hieruit voortkwamen. Diverse vooraanstaande bezoekers deden Le Quesnoy in de jaren 1440-41 aan, zoals de broers Willem en Simon van Lalaing die in juni 1440 bij de gravin-weduwe dineerden. Willem van Lalaing, heer van Bugnicourt, was tot 1434 grootbaljuw van Henegouwen geweest en in april 1440 benoemd tot gouverneur van Holland. Zijn broer Simon van Lalaing, heer van Montignies, was kamerheer van Filips de Goede, Ridder in de Orde van het Gulden Vlies, admiraal van Vlaanderen en provoost van de Henegouwse steden Valenciennes en Beaumont.²³ Beiden waren eveneens vertrouwelingen van de hertogin van Bourgondië, Isabella van Portugal.²⁴

Wellicht wilde Willem van Lalaing als stadhouder van Holland zaken aangaande Margaretha's Hollandse douarie met haar bespreken. Een andere mogelijkheid is dat het bezoek verband hield met het losgeld voor Karel van Orléans, die na de slag bij Azincourt 25 jaar in Engeland gevangen was gehouden. Juist in deze maand benaderde de Bourgondische hertogin vermogende inwoners van Henegouwen om aan het immense bedrag van 240.000 schilden via een bede een bijdrage te leveren. Mogelijk verzochten de gebroeders van Lalaing ook Margaretha om hiermee in te stemmen.²⁵ Dat zou eveneens verklaren waarom de hertog van Orléans zelf tijdens de jaarwisseling van 1440-41 Le Quesnoy bezocht, samen met zijn kersverse derde echtgenote Maria van Kleef, Margaretha's achternicht.²⁶ Hij was twee maanden daarvoor vrijgelaten, na bemiddeling door Isabella van Portugal. De voormalige vijand van Bourgondië, wiens vader Lodewijk van Orléans in 1407 in opdracht van Jan zonder Vrees was vermoord, was vanaf dat moment een belangrijke bondgenoot van Filips de Goede. Samen waren ze in december met groot ceremonieel in Brugge ontvangen. Op de terugweg naar Frankrijk deed de hertog van Orléans met een indrukwekkend gevolg Le Quesnoy aan, waar Margaretha hem groots onthaalde.²⁷

²¹ Bijvoorbeeld juni en oktober 1440, februari 1441: '*fu madame cachier*' (ADN, B 3327, 112.919, 922, Uitgave: Finot, *Inventaire*, 204-05).

²² ADN, B 8233; B 3327, 112.922, uitgave: Finot, *Inventaire*, 205.

²³ Damen, *Staat*, 470; De Win, *Simon de Lalaing*. Ook de echtgenote van Simon van Lalaing kwam een een keer souperen bij Margaretha (ADN, B 3327, Uitgave: Finot, *Inventaire*, 205).

²⁴ Kruse en Paravicini, *Hofordnungen*, 215; Sommé, *Isabelle*, 283, 291.

²⁵ Sommé, *Isabelle*, 401. De Staten van Henegouwen stemden op 8-9 maart 1441 in met een bijdrage (Van Eeckenrode, *Servir le prince*, 568-69; Champion, *Charles*, 310).

²⁶ ADN, B 3327, 112.935; Uitgave: Finot, *Inventaire*, 205. Maria van Kleef was een dochter van Adolf van Kleef en Maria van Bourgondië, een dochter van Jan zonder Vrees. Margaretha was niet bij het huwelijksfeest in Saint-Omer geweest, tijdens de feestelijkheden was zij in Le Quesnoy (Finot, *Inventaire*, 205; Nys, *Tribulations*, 252).

²⁷ Vaughan, *Philip the Good*, 124-25; Sommé, *Isabelle*, 400-02; Champion, *Charles*, 324.

In 1406 was Margaretha bij Karels eerste huwelijk geweest, dat in Compiègne tegelijkertijd met dat van Jacoba en Jan van Touraine was voltrokken. Daarna was het conflict tussen het Bourgondische huis en dat van Orléans opnieuw in alle hevigheid uitgebroken, waarbij Margaretha als bemiddelaar voor een tijdelijk vrede had gezorgd. De hernieuwde kennismaking moet veel herinneringen hebben bovengebracht. Bij het afscheid gaf Margaretha de hertog, die dichter was en bibliofiel, kostbare geschenken mee. Volgens Nys betrof het vermoedelijk een manuscript van *'Le miroir historial'*, afkomstig uit de bibliotheek van het Louvre, dat Margaretha twee jaar eerder had aangeschaft.²⁸

Ook graaf Lodewijk van Sint-Pol kwam in deze periode meerdere keren bij haar op bezoek. Soms werd ter gelegenheid daarvan een jachtpartij werd georganiseerd. Sinds 1438 bekleedde hij een vooraanstaande positie aan het hof van Filips de Goede. Met welke agenda hij haar bezocht is onbekend, maar aangenomen mag worden dat hij dit deed namens de hertog van Bourgondië.²⁹ Of Margaretha haar neef zelf nog heeft ontmoet in haar laatste jaren is onbekend.

In januari 1441 kwam er een bode van de Raad van Holland naar Le Quesnoy. Filips de Goede had de Hollanders opgedragen om 50.000 schilden te betalen, als afkoopsom voor de kaping van een tiental Spaanse schepen. Raad en steden van Holland en Zeeland stuurden een bode naar de *duwagiere* met het verzoek om haar onderdanen in Holland hieraan mee te laten betalen, *'updatter geen splittinge in en quame'*. Het antwoord van de gravin-weduwe was kennelijk niet afdoend, aangezien een maand later opnieuw een bode werd gestuurd, met hetzelfde verzoek. Deze bode heeft Margaretha vermoedelijk nog kort voor haar overlijden bereikt. Haar antwoord is onbekend, maar deed ook niet meer ter zake.³⁰

6.4 Levenseinde (1441)

Helaas! Al haar landen moeten
Groot verdriet tonen en liefdevol buigen
Wanneer zij haar levenseinde bereikt
Want iemand als zij zullen ze nooit meer
hebben

*'Las! Bien deveront demener grant douleur
Tous ses pays et ployer tendrement,
Quant avendra à son deffinement;
Car après elle jamais telle n'aront'*³¹

²⁸ Champion, *Charles*, 324; Nys, *Tribulations*. Zie ook paragraaf 13.3.

²⁹ Lodewijk van Luxemburg, graaf van Sint-Pol (1418-75) bezocht Margaretha in de eerste week van oktober 1440 en twee keer in februari 1441 (ADN, B 3327; Finot, *Inventaire*, 205). De graaf bezat domeinen in zowel Frans als Bourgondisch gebied en zou zijn positie later uitbuiten als geheim onderhandelaar. Dit kwam hem uiteindelijk duur te staan. In 1475 werd hij op bevel van Lodewijk XI in Parijs onthoofd (Kruse en Paravicini, *Hofordnungen*, 193; Paravicini, *Peur*, 341-43).

³⁰ De *'sentencie van der Spangairden'* was een overeenkomst van Holland en Zeeland met Spanje, die een einde moest maken aan kapingen op zee (Smit, *Dagvaarten Holland II*, 2, p. 162, 165, 167; Lombarts e.a., *Memorialen Rosa V*, nr. 538). Op 3 maart stuurde Gerrit van Poelgeest een bode naar Texel om schout en schepenen uit te nodigen voor een bijeenkomst in verband met de *'taxe van den Spangiaerden'* (Gr rek 3304, ongefolieerd, onder *'bodelonen'*).

³¹ Fragment uit lofdicht op Margaretha van Bourgondië (Kervyn de Lettenhove, *Froissart, Chroniques XII*, 355). Zie ook paragraaf 13.3.

Waarom Margaretha van Bourgondië overleed is onbekend. Vermoedelijk had zij geen lang ziekbed. Begin 1441 vonden nog allerlei onderhoudswerkzaamheden plaats in en om het kasteel van le Quesnoy, zoals reparatie van het dak van de grote zaal dat lekte. Maar er werden ook minder noodzakelijke klussen uitgevoerd, zoals het ophangen van vogelkooien in Margaretha's kamer. Het houden van vogels, van papegaaien en tortelduiven tot vinken, was een levenslange liefhebberij geweest.³²

In de derde week van februari was Margaretha nog zo gezond dat ze in het nabijgelegen Berlaimont een pasgeboren kind ten doop kon heffen.³³ Kort daarna werden zoals gebruikelijk voorraden voor de vastenperiode ingekocht. Voor vastenavond, de laatste avond waarop nog overdadig mocht worden gegeten, werden verse amandelen, rijst, suiker, rozijnen en vijgen aangeschaft. Voor de periode erna, waarin geen vlees op het menu mocht staan, kwamen vele soorten vis uit Holland, waaronder elf grote zalmen en een tonnetje bruinvis.³⁴

Kort daarna moet zij plotseling ziek zijn geworden. Misschien heeft ze, in overleg met haar arts en biechtvader, op haar ziekbed gebruik gemaakt van het pauselijke privilege dat zij twintig jaar eerder had ontvangen en dat haar toestond vlees te eten in de vastenperiode in geval van ziekte, in de hoop zo weer wat aan te sterken.³⁵ Verschillende doctoren en apothekers werden geraadpleegd, maar het mocht niet baten. In de week van 5 maart vermeldt een overzicht met uitgaven voor de hofhouding zonder nadere toelichting dat mevrouw ziek was en op woensdag overleed.³⁶ Margaretha overleed op 7 of 8 maart.³⁷ Ze stierf niet eenzaam, al was er geen naaste familie meer. Op haar sterfbed werd zij bezocht door verschillende edelen en leden van haar Raad. Vermoedelijk was haar biechtvader of een andere geestelijke bij haar toen zij de laatste adem uitblies.³⁸ Bij haar laatste biecht zal het een geruststellende gedachte zijn geweest dat zij en haar echtgenoot 22 jaar eerder een pauselijke bul hadden ontvangen, met de garantie dat haar biechtvader haar op haar sterfbed alle denkbare zonden kon kwijtschelden.³⁹

Na haar overlijden kwamen de abdis van het klooster in Le Quesnoy en een aantal nonnen, priesters en klerken Margaretha de laatste eer bewijzen, evenals de baljuw van

³² 'pendre gayolles d'oisiaux' (ADN, B 9096, f 22-27). Ook Margaretha's voorgangsters hadden vogelkooien op hun kamer (Janse, *Bedden*, 29). Nys, *Poils et plumes*, 139-40, 157-58.

³³ 'fu Madicte dame II jours à Berlemont pour lever l'enfant Gille de Berlemont ...' ADN, B 3327, 112.941; Uitgave: Finot, *Inventaire*, 205. Berlaimont ligt twintig kilometer ten zuid-oosten van Le Quesnoy.

³⁴ ADN, B 3327, 112.943; Uitgave: Finot, *Inventaire*, 205-206. Margaretha liet jaarlijks vastenvijs uit Holland komen (N.A., Gr rek 3303, f 58). Met '1 tonneau de brunvischt', door Finot vertaald als stokvis, wordt vermoedelijk bruinvis bedoeld, al is dit strikt genomen geen vis maar een zoogdier.

³⁵ Dispensaties ontvangen van tegenpaus Johannes XXIII (1410-15), gedateerd 27 mei 1411, 26 juni 1412 en 18 april 1414 (Devillers, *Cartulaire III*, 527; IV, 7; Finot, *Inventaire*, 197; ADN, B 1188, 15.256; 3325, 15.219). Naast vis was er ook een flinke hoeveelheid vlees ingeslagen, wellicht bedoeld voor de laatste dagen voor aanvang van de vastenperiode.

³⁶ 'en laquelle semaine ma très redoubtée dame estoit malade et trespasa le merquedi' (Finot, *Inventaire*, 206).

³⁷ De rekening van de kastelein van Le Quesnoy vermeldt 7 maart als datum van overlijden: ... *jusques au trespas de ma ditte feue dame, cuy diex pardoint, qui fu le VIIIème jour de march ...* (ADN, B 9096, f 18v); het overzicht met uitgaven voor de hofhouding geeft de woensdag na zondag 5 maart, dus 8 maart (ADN, B 3327, 112.944; Uitgave: Finot, *Inventaire*, 206).

³⁸ Zoals ook het geval was geweest bij Margaretha van Brieg; '... bi mire vrouwen waectede in hoere siecte doe si starf ...' (Meder, *Sprookspreker*, 545).

³⁹ Bul van paus Alexander V, gedateerd 5 augustus 1409 (Devillers, *Cartulaire III*, 375; ADN, B 1187, 15.153).

Henegouwen en raadsheren en zaakgelastigden van de hertog van Bourgondië.⁴⁰

Gebruikelijk was dat er tot de begrafenis dag en nacht geestelijken over het lichaam van de overledene waakten, die psalmen en gebeden lazen.

Margaretha kreeg een vorstelijke begrafenis.⁴¹ In de weken na haar overlijden werd nog met man en macht gewerkt om haar grafkapel, die ze aan de plaatselijke kerk had laten bouwen, gereed te maken. Grafdelvers, timmerlieden, metselaars, een slotenmaker en een glazenier werden aan het werk gezet. De graafwerkzaamheden aan de grafkelder duurden door diverse complicaties twaalf dagen. Ook aan de rest van de kapel werd nog hard gewerkt. Omdat er in sommige ramen nog geen glas zat, werd er tijdelijk een heldere stof voor gespannen, tegen de wind.⁴² Vooral de timmerlieden hadden het druk. Aan de muren werd rondom een lijst bevestigd, waaraan wandkleden werden opgehangen, en planken waarop kandelaars werden geplaatst. De hoftimmerman maakte een deur, een trap en kandelaars om voor het altaar te plaatsen. In de kapel werd zwarte stof opgehangen.

Vermoedelijk werd Margaretha's lichaam gebalsemd, zoals in adellijke kringen gebruikelijk was. Daarna werd het in een loden omhulsel geplaatst, met daaromheen een zwart gemaakte, eikenhouten kist, met ijzeren hengsels voor de dragers. In de week van 26 maart werd het lichaam hierin overgebracht naar de kapel, die zich bevond op slechts een paar honderd meter van het grafelijk kasteel. Leden van de hofhouding ontvingen gewoonlijk zwarte kleding voor hun deelname aan een dergelijke processie.⁴³ De eerder genoemde hertogelijke vertegenwoordigers, de geestelijken die bij haar lichaam hadden gewaakt, en niet nader gespecificeerde 'anderen' maakten eveneens deel uit van de stoet.⁴⁴ Tot de begrafenis stond de kist in de kapel, bedekt met een donkere stof. Eromheen stonden vijf grote waskaarsen, één op elke hoek en één aan de voeten.⁴⁵

Margaretha werd op 7 april 1441 begraven in de door haar gestichte kapel, gewijd aan Sint Margaretha en Sint Eligius, in aanwezigheid van Filips de Goede en Isabella van Portugal.⁴⁶ Gewoonlijk werden de avond voor de begrafenis vespers en vigilieën gezongen, en op de dag zelf een aantal missen gevierd, gevolgd door een offerande en een preek

⁴⁰ ADN, B 3327, 112.944; Uitgave: Finot, *Inventaire*, 206. De Bourgondische vertegenwoordigers waren vermoedelijk mede aanwezig om te zorgen voor een correcte administratieve afhandeling, aangezien al Margaretha's bezittingen in handen van Filips de Goede kwamen. Enkele dagen na haar dood werden de roerende goederen verzegeld en werd een inventaris opgemaakt, die voor zover bekend niet bewaard is gebleven (Nys, *Tribulations*, 236, nt. 2).

⁴¹ Het hierna beschrevene komt in grote lijnen overeen met wat bij adellijke en vorstelijke begrafeningen in de late middeleeuwen gebruikelijk was (Beaune, *Mourir*; Sommé, *Cérémonial*; Chevalier-de Gottal, *Fêtes*, 129-52).

⁴² Ramen uit Holland waren een jaar eerder al geleverd (ADN, B 9094, f 51 r,v; zie ook paragraaf 12.5). Mogelijk waren deze nog niet geplaatst, maar vermoedelijk waren er meer ramen in de kapel. In rekeningposten is sprake van vier grote, dan wel vijf ramen. Hoeveel er uit Holland kwamen is onduidelijk, mogelijk drie.

⁴³ Stein, *Mourning*, 51-59. Margaretha's testament, waarin zij giften toezegde aan leden van haar hofhouding, is (voor zover bekend) niet bewaard gebleven. Een latere gift aan een hofdame, die in dienst van Isabella van Portugal was getreden, suggereert nalatigheid bij de uitvoering ervan: '... pour recompense de ce qu'elle eust peu avoir a cause des laiz et ordonnances faites par ladicte deffuncte en son testament pour satisfaire a ses serviteurs dont elle n'a eu aucune chose' (Sommé, *Isabelle*, 276).

⁴⁴ ADN, B 3327, 112.947; Uitgave: Finot, *Inventaire*, 206: 'ou estoient les commissaires de Monseigneur le Duc, plusieurs prestres, nonnains, clers et aultres gens pour porter le corps trespassé de madicte feue dame au moustier'.

⁴⁵ ADN, B 9096, f 29.

⁴⁶ Sommé, *Isabelle*, 276. Filips de Goede verbleef van 4 april tot en met 1 mei in Le Quesnoy. Bij de werkzaamheden aan de kapel werd rekening gehouden met zijn komst (Vander Linden, *Itinéraires*, 203; ADN, B 9096, f 32). Zie over de kapel ook paragraaf 12.5.

waarin de deugden van de overledene en zijn of haar voorgelacht werden geprezen. Tijdens en na de begrafenis werd een groot aantal kaarsen en toortsen gebrand, luiden de klokken, en werden aalmoezen uitgedeeld aan de armen, opdat die zouden bidden voor de ziel van de overledene.⁴⁷

Boven Margaretha's graf werd aanvankelijk een lege, blankhouten kist geplaatst.⁴⁸ In opdracht van haar aalmoezenier en haar biechtvader werd na de begrafenis, in de week voor pasen, een houten grafmonument gemaakt.⁴⁹ Eroverheen werd een zwarte doek gedrapeerd, reikend tot de grond, met in het midden een groot, rood kruis.⁵⁰

Margaretha's keuze om in Le Quesnoy te worden begraven en hiervoor haar eigen grafkapel te laten bouwen is opvallend. Meer voor de hand liggend was een rustplaats in de Haagse hofkapel geweest, bij haar dochter en schoonouders, of bij haar echtgenoot en diens voorgangers in de kerk van de franciscanen te Valenciennes.⁵¹ Gezien haar Bourgondische wortels was ook de kerk van het kartuizerklooster te Dijon, waar haar vader, broer Jan en zuster Katherine waren begraven, een mogelijkheid geweest. De keuze voor Le Quesnoy illustreert niet alleen Margaretha's gehechtheid aan de plaats die gedurende 56 jaar haar voornaamste verblijfplaats was geweest, maar ook haar eigenzinnigheid en haar vermogen om, zelfs op gevorderde leeftijd, dingen gedaan te krijgen.

Conclusie

Na de Bourgondische machtsovername en de dood van haar dochter stond Margaretha in politiek opzicht in de zijlijn. Dat ze in Le Quesnoy tot op het laatst nog regelmatig hooggeplaatst bezoek ontving had vermoedelijk vooral te maken met de aanzienlijke inkomsten die zij nog steeds ontving uit haar douarie, en met haar invloedrijke positie in Henegouwen.

Meer dan door verbondenheid met een bepaalde partij of dynastie werd Margaretha's handelen in haar laatste levensjaren bepaald door standsbesef. Haar levensstijl week niet sterk af van die in de rest van haar leven. Zij organiseerde nog regelmatig jachtpartijen en was aanwezig bij de jaarlijkse financiële bijeenkomsten aangaande haar Henegouwse douarie. Het beheer van haar Hollandse douarie liet zij over aan Gerrit van Poelgeest, die tenminste één keer per jaar naar Henegouwen kwam om hierover verantwoording af te leggen. Brekend met de tradities van zowel de Beierse als de Bourgondische dynastie liet

⁴⁷ Beaune, *Mourir*, 138-40; Sommé, *Cérémonial*, 42-44; Chevalier-de Gottal, *Fêtes*, 130-32, 143; Janse, *Jacoba*, 332-33.

⁴⁸ 'servant affaire présentation' (ADN, B 9096, f 29). De representatie van het lichaam bovenop het graf kon op verschillende manieren gebeuren, in dit geval aanvankelijk met een lege kist.

⁴⁹ Over de vorm ervan meldt de betreffende rekeningpost niets. Het moet later zijn vervangen door de eenvoudige, marmeren tombe die Devillers vermeldt (Devillers, *Marguerite*, 611). Ook voor hertogin Johanna van Brabant (+1406) werd, meer dan 50 jaar na haar dood, aanvankelijk een houten grafmonument gemaakt, dat later door een marmeren exemplaar werd vervangen (Chevalier-de Gottal, *Fêtes*, 167). Bij leden van het Bourgondische huis stond een 'maison de bois' op de grafkist, versierd met wapenschilden (Sommé, *Cérémonial*, 43). Zie verder over graftombes van verwanten en tijdgenoten: McGee Morganstern, *Gothic tombs*, 133-49; Tóth-Ubbens, *Graftombe*, 68-71; Van Egmond, *Opgetekend*, 32-36; Vermet, *Grafmonument*. De kerk in Le Quesnoy werd in 1794 volledig verwoest.

⁵⁰ ADN, B 9096, f 29-36. Pasen viel in 1441 op 16 april. De zwarte doek en het rode kruis waren gebruikelijk (Chevalier-de Gottal, *Fêtes*, 148; Sommé, *Cérémonial*, 43; Vaughan, *John*, 2). Over de gewoonte om grafmonumenten te bedekken en op bepaalde momenten te tonen, zie: Frequin, *Veiling*.

⁵¹ Zie over de begraafplaatsen van de graven en gravinnen van Henegouwen-Holland: Tóth-Ubbens, *Graftombe*; Van Egmond, *Opgetekend*, 37-38; Van Veen, *Grafelijk hof*, 83-101; Vermet, *Grafmonument*.

ze voor zichzelf een grafkapel bouwen aan de kerk van haar geliefde Le Quesnoy, waarin ze na haar overlijden op zesenzestigjarige leeftijd op vorstelijke wijze werd begraven.